

Сергій ШЕВЦОВ

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара (Дніпро)
ulysses1967@gmail.com

ФЕНОМЕН ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: КУЛЬТУРНО-ОНТОЛОГІЧНІ ПІДҐРУНТЯ

Питання поставлене у середині ХХ ст. англійським математиком А. Тьюрінгом, «чи може машина мислити?» [9, с. 433], розділило, у певному сенсі, існування людства на «до штучного інтелекту» та «разом зі штучним інтелектом». А створення у 2022 р. віртуального помічника з генеративним штучним інтелектом ChatGPT стає новою віхою у розвитку антропо-техно-сфери, яка відтепер охоплює не лише окремі галузі науково-промислового комплексу, а взагалі набуває масового характеру, проникаючи у систему освіти також. Взаємодія між людиною та машинами у самому широкому сенсі ніколи не було лише гармонійним. Тут існує певна напруженість, яка завжди відчувалася мислителями – письменниками, вченими, філософами. У межах цієї невеличкої роботи я хотів би позначити низку буттєвих підвалин у виникненні й розвитку штучного інтелекту, які відносяться не до теоретичного, чим займаються математичні, комп'ютерні науки, а метатеоретичного, тобто філософського рівня осягнення. Інакше кажучи, це спроба прояснення феномена штучного інтелекту як явища культури у горизонті людського існування. Виокремлю три культурно-онтологічних підґрунтя – генетичне, логоцентричне, телеологічне.

У разі генетичного підґрунтя йдеться про певні витoki штучного інтелекту. Таким фундаментом уявляється сфера техніки, позаяк штучний інтелект є її частиною. Тому вважаю доцільним звернутися до відомого міфу про братів-титанів Прометея й Епіметея, який Платон пригадує у діалозі «Протагор» [6, с. 118–119]. Отже, безсмертні боги, створивши смертні роди – тварин та людей, далі наказ братам-титанам прикрасити їх та наділити тими силами, які б відповідали кожному родові. Епіметей, переконавши брата доручити йому цю справу, розподілив ці сили таким чином, що всі вони дісталися тваринам, а людство залишилося позабутим, оголеним, непідготовленим. Дізнавшись про це, Прометей наважився викрасти низку речей у богів. Позаяк у Зевса була дуже потужна охорона, він потрапив до ковальні Зевса та Афіни, де фактично викрав три речі:

перша – *téchne* – мистецтво, ремісництво, майстерність, вміння, хитрість, інтрига, засіб, спосіб, прийом; друга – *sóphia* – майстерність, мистецтво, кмітливість, спритність, розумність, розсудливість, знання, освіченість, філософія; третя – *rŷtós* – вогонь, полум'я, багаття, пристрасть, запал. Уявляється, що *téchne* та *sóphia* можна розглядати у якості генетичних витоків штучного інтелекту, позаяк ці обидва поняття разом з парменідівським *éinai* (буття, існування) визначають долю освіти, науки, культури Західного світу, встановлюють сутність його Фаустівської душі, на що неодноразово вказували О. Шпенглер [7], К. Ясперс [8], М. Гайдеггер [2] тощо.

Логоцентричність – друге культурно-онтологічне підґрунтя штучного інтелекту. Взагалі, логоцентризм – постмодерністський концепт, який втілює «критичне переосмислення всепроникаючого логосу, класичної культурної традиції, що стала символом західного світу, втіленням західної ментальності, владного, чоловічого начала, базованої на тезі про наявність універсальної моделі світу» [5, с. 586]. Давньогрецьке поняття *lógos* має багату семантику, це – слово, мова, промова, судження, звістка, розмова, бесіда, перемовини тощо. Тому у контексті цього дослідження, логоцентричність використовується у сенсі тотальності слова й мови, постійного тяжіння до цієї тотальності. Л. Вітгенштайн у «Логіко-філософському трактаті» позначив це відомим афоризмом «Межі моєї мови означають межі мого світу» [1, с. 70]. Інакше кажучи, людська діяльність так чи інакше прагне такого оформлення у слові й мові, яке б ще й розмовляло з власним творцем. У цьому сенсі генеративний штучний інтелект ChatGPT уявляється таким, що стоїть в одному ряду з творінням Пігмаліона, гомункулусом Вагнера тощо.

Цар Крита й скульптор Пігмаліон цурався спілкування з жінками. Одного разу він створив статую вродливої жінки і несподівано для себе закохався в неї. Статуя не могла відповідати на його палкі почуття і тоді він звернувся у молитві до Афродити, яка, побачивши справжні почуття царя, оживила статую. І таким чином, штучний витвір людини набув душі й мови. Ідея гомункулуса як штучно створеної людиноподібної істоти має походження у преформістських за сутністю поглядах середньовічних алхіміків, які концептуалізуються в творах Парацельса та знаходять художнє відображення у трагедії Й.-В. Гете «Фауст» [3], де учень Фауста Вагнер створює цю істоту, яка має інтелект й велике прагнення набутися людської повноцінності. На відміну від жінки Пігмаліона та гомункулуса Вагнера, генеративний штучний інтелект ChatGPT створений не окремою людиною, а науково-дослідницькою організацією OpenAI, що є відображенням специфіки сучасного етапу існування науки у вигляді певних кластерів. Але також як і Галатея,

і гомункулус, ChatGPT має можливість спілкуватися, яка реалізується у неймовірно величезних масштабах, позаяк йдеться про наявність понад 200 млн користувачів штучного інтелекту, кількість яких постійно зростає. У всьому цьому бачиться прагнення людини до богоподібності – створити істоту за власним образом й подобою. У випадку штучного інтелекту ми маємо справу ще з певними ризиками, виток яких позначу у третьому культурно-онтологічному підґрунті – телеологічному, яке поєднує у собі генетичне та логоцентричне.

Телеологічне ставлення до речей передбачає постулювання певної мети, яка визначена наперед і до якої, так чи інакше, спрямовані всі дії й події. Телеологія протистоїть детермінізму та доповнює його. Детерміністський підхід розглядає події у координатах «причина – наслідок»: будь-яка дія має у собі певну причину і, у свою чергу, веде до певних наслідків. Телеологічний підхід стверджує, що існують певні цілі, які обумовлюють нашу творчу діяльність і позначені цілі знаходяться в діапазоні від суто прагматичних або утилітарних – стати відомим, багатим, успішним – до метафізичних – преображення світу, створення краси тощо. А наявність мети, у свою чергу, передбачає присутність зворотного зв'язку. І таким чином, якщо детермінізм має двочленну структуру – «причина – наслідок», то телеологія – тричленну – «суб'єктивний намір – об'єктивна мета – зворотний зв'язок». Це дуже переконливо продемонстрував Г. Зіммель у праці «Філософія грошей» [4]: досягнення мети завжди пов'язано з використанням певних засобів і як раз засоби знаходяться у межах причинно-наслідкових зв'язків. І тут спостерігається наступна особливість – чим складніше є мета, яку потрібно досягнути, тим більш складнішими й важливішими стають засоби, за допомогою яких можна це зробити. Наприклад, для простіших обчислень можна використовувати або можливість людської свідомості, або елементарні засоби обчислення – арифмометр, логарифмічну лінійку, калькулятор тощо, а для складних обчислень, для праці з величезними даними, цього недостатньо, потрібні складні технологічні рішення, які реалізуються в сучасних обчислювальних комплексах. І тому виникають більш складні стосунки між метою та засобами таким чином, що мета може розчинятися у засобах і через те засоби можуть мати претензію на мету і взагалі на певне панування у цьому ланцюжку.

Техніка виникала як певний засіб, за допомогою якого людина досягала певних цілей у цьому світі: за допомогою зброї вдало полювала, щоб забезпечити собі їжу або воювала, щоб досягти перемоги у відстоювання власної землі або захопленні інших; за допомогою певних медичних інструментів людина позбавлялася

хвороби, досягала одужання; за допомогою ткацьких, гончарних приладів людина створювала одяг, посуд; за допомогою мистецьких засобів – олівців, пензлів, фарб тощо – людина створювала красу; за допомогою грошей – вирішувала певні економічні питання. Низка революцій Нового часу – аграрні, індустріальні, соціальні – призвела до ускладнення нашого життя, до того, що різноманітні засоби за власним впливом почали виходити на авансцену світової історії і певним чином підміняти цілі. Технічно-промисловий прогрес стає певною метою, який веде боротьбу за більш досконалі технологічні рішення й засоби. І тому поступово техніка перетворюється з суто засобів на певні цілі. Відомо, що зараз відбувається боротьба за прийдешній – шостий – технологічний устрій, пов'язаний з нано-, соціогуманітарними, інформаційними технологіями, когнітивними науками. І через те, техніка в сучасному світі стає не просто метою, вона набуває функцій владного характеру: той, хто володіє технологіями, володіє світом. У цьому контексті, жартівливий вислів, що сучасна людина є засобом існування певного гаджету – смартфона або ноутбуку, враховуючи фактично п'ятирічний досвід онлайн-навчання, сприймається як реалії сьогодення.

Таким чином, виходячи з позначеної перспективи, генеративний штучний інтелект ChatGPT має інструментальний, доцільний, владний виміри. Тобто, штучний інтелект є, по-перше, ідеальним (у сенсі віртуальності) засобом, який людина використовує для різноманітних власних потреб у тому числі для навчання з непобіжними ризиками (достовірність інформації, авторство тощо), по-друге, кінцевою метою, яка визначає певні прагнення та нові виклики в організації навчально-педагогічного процесу, по-третє, абсолютною владою, яка при певних умовах, може розпочати контролювати й керувати людським життям.

Література:

1. Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus. Філософські дослідження. Київ : Основи. 1995. 311 с.
2. Гайдеггер М. Дорогою до мови. Львів : Літопис, 2007. 232 с.
3. Гете Й.-В. Фауст: трагедія. Київ : Вид-во Жупанського, 2013. 629 с.
4. Зіммель Г. Філософія грошей. Київ : Фоліо, 2019. 672 с.
5. Ковалів Ю. І. Логоцентризм. *Літературознавча енциклопедія. Т. 1. А–Л*. Київ : ВЦ «Академія», 2007.
6. Платон. Протагор. *Діалоги*. Київ : Основи, 1999. С. 108–154.
7. Шпенглер О. Падіння Заходу (фрагменти). *Часопис «Основа»*. 6(28). 1995. С. 58–150.
8. Ясперс К. Духовна ситуація часу. *Читанка з філософії: У 6 кн. Кн. 6. Зарубіжна філософія ХХ століття*. Київ : Довіра, 1993. С. 100–114.
9. Turing A. M. Computing Machinery and Intelligence. *Mind*. LIX. 1950. 433–460. DOI: 10.1093/mind/LIX.236.433